

**O’QUVCHILARNING TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI (YANGI YARATILGAN 9-SINF ONA TILI DARSLIGI MISOLIDA)**

Axmadjonova Dilabroy Alisher qizi

O'zbek tili va adabiyoti instituti 1 - bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy ta’lim tizimining asosiy talablaridan biri bo’lgan o’quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish masalalari yoritilgan. Maqolada O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan yangi tahrirdagi 9-sinf "Ona tili" darsligining mazmun-mohiyati tahlil qilinib, undan foydalanish jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi innovatsion pedagogik texnologiyalar va metodikalar taklif etilgan. Tadqiqot davomida darslikdagi mavzularni o’rganishda "INSERT", "Bahs-munozara", "Olti shapka" va "SWOT" tahlili kabi usullarning qo’llanilishi orqali o’quvchilarning kognitiv faolligi oshirilishi mumkinligi asoslandi. Maqola yakunida ushbu metodikalarning samaradorligini baholash mezonlari keltirilgan.

Kalit so’zlar: tanqidiy tafakkur, ona tili darsligi, 9-sinf, pedagogik texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, matn tahlili, metodika.

Аннотация: В данной научной статье освещаются вопросы формирования критического мышления у учащихся как одно из основных требований современной системы образования. В статье анализируется содержание и сущность учебника «Родной язык» для 9-го класса нового издания, утвержденного Министерством народного образования Республики Узбекистан, и предлагаются инновационные педагогические технологии и методики, развивающие критическое мышление в процессе его использования. В ходе исследования обосновано, что применение таких методов, как «INSERT», «Дебаты», «Шесть шляп» и «SWOT-анализ» при изучении тем учебника, может повысить когнитивную активность учащихся. В конце статьи приведены критерии оценки эффективности данных методик.

Ключевые слова: критическое мышление, учебник родного языка, 9-й класс, педагогические технологии, компетентностный подход, анализ текста, методика.

Annotation: This scientific article highlights the issues of forming critical thinking in students as one of the main requirements of the modern education system. The article analyzes the content and essence of the newly published 9th-grade "Native Language" textbook approved by the Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan and suggests innovative pedagogical technologies and methods that develop critical thinking in the process of using it. During the study, it was substantiated that the use of methods such as "INSERT", "Debate", "Six Hats" and "SWOT analysis" when studying textbook topics can increase the cognitive activity of students. At the end of the article, criteria for evaluating the effectiveness of these methods are given.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Mart, 2026-yil

Key words: *critical thinking, native language textbook, 9th grade, pedagogical technologies, competency-based approach, text analysis, methodology.*

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida axborot oqimining keskin ortishi har bir shaxsdan olingan ma'lumotlarni nafaqat qabul qilish, balki ularni tahlil qilish, saralash, haqiqatni yolg'ondan ajratish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini talab etadi. Aynan shu qobiliyatlar majmui pedagogikada "tanqidiy tafakkur" (critical thinking) deb ataladi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan, "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da belgilangan vazifalar ham ta'lim jarayonini shunchaki bilim berishdan ko'ra, shaxsni hayotga tayyorlash, uning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan.

Maktabning yuqori sinflari, xususan, 9-sinf o'quvchilari uchun bu davr o'tish bosqichi hisoblanadi. Ular yaqin kelajakda kasb-hunar tanlash, oliy ta'lim muassasalariga kirish yoki hayotiy qarorlar qabul qilish arafasida turadilar. Shu sababli, 9-sinfda o'qitiladigan "Ona tili" fani nafaqat til qoidalari va nutq madaniyatini o'rgatish, balki o'quvchining dunyoqarashini kengaytirish, uning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun noyob imkoniyatdir. Til – fikrning ko'zgusi. Til orqali o'quvchi dunyoni idrok etadi, tahlil qiladi va o'z munosabatini bildiradi.

2023-2025 o'quv yilidan boshlab joriy etilgan yangi tahrirdagi 9-sinf "Ona tili" darsligi ushbu talablarni inobatga olgan holda tuzilgan. Darslikda an'anaviy grammatik mavzular bilan bir qatorda, o'quvchilarni fikrlashga undaydigan matnlar, muammoli vaziyatlar va kreativ topshiriqlar keng o'rin olgan. Biroq, darslikning o'zi yetarli emas; uni qanday metodika asosida o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Shu bois, ushbu maqolada yangi 9-sinf "Ona tili" darsligi materiallari asosida o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishning samarali metodikasi ishlab chiqish va asoslash maqsad qilingan.

Tadqiqotning maqsadi: Yangi 9-sinf "Ona tili" darsligi mazmunidan kelib chiqib, o'quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik tizimni yaratish va uning amaliyotdagi qo'llanilish yo'llarini ko'rsatish.

Tanqidiy tafakkur – bu fikrlashning shunday turi bo'lib, unda shaxs ma'lumotlarni passiv qabul qilmasdan, ularni tahlil qiladi, savollar beradi, dalillarni tekshiradi va asosli xulosa chiqaradi. Amerikalik pedagog J.Dyui ta'kidlaganidek, "Fikrlash – bu shubha tug'ilganda boshlanadi". Til darslarida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari bor:

1. Matn ustida ishlash: O'quvchi matndagi g'oyani anglaydi, muallifning pozitsiyasini aniqlaydi va o'z fikrini qiyoslaydi.
2. Argumentatsiya: O'z fikrini dalillar bilan isbotlash ko'nikmasi shakllanadi.
3. Lingvistik tahlil: So'zlar, iboralar va gap tuzilmalarining ma'no yukini tushunish orqali yashirin ma'nolarni ochish.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Mart, 2026-yil

Yangi 9-sinf darsligida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun quyidagi yo’nalishlar belgilangan:

Ommaviy axborot vositalari matnlarini tahlil qilish (fakt va fikrni ajratish).

Badiiy va publicistik asarlarni solishtirish.

Murakkab grammatik qurilmalarning mantiqiy bog’lanishini o’rganish.

Nutq madaniyati orqali madaniy muloqot ko’nikmalarini shakllantirish.

Yangi tahrirdagi darslik avvalgi nashrlardan tubdan farq qiladi. Unda "Kompetensiyaviy yondashuv" asosiy tamoyil sifatida olingan. Darslik tarkibi quyidagi bo’limlardan iborat bo’lib, har biri tanqidiy tafakkur uchun zamin yaratadi:

1. Til va Jamiyat: Bu bo’limda tilning ijtimoiy funksiyalari, til siyosati va milliy qadriyatlar haqida so’z boradi. O’quvchilar "Til yo’qolsa, millat yo’qoladimi?" kabi mavzularda fikr yuritishga undaladi.

2. Nutq Madaniyati va Muloqot: Bu yerda etiket, bahs madaniyati va manipulyativ nutq usullarini tan olish o’rgatiladi. Bu bevosita tanqidiy tahlilni talab qiladi.

3. Matn Tahlili: Turli uslubdagi matnlar (ilmiy, badiiy, publicistik) taqdim etilib, ularning farqi va maqsadi o’rganiladi.

4. Grammatika va Mantiq: Murakkab gaplar va ularning mantiqiy bog’lanishi o’rganilarkan, fikr ifodalash aniqligiga e’tibor qaratiladi.

Darslikdagi har bir mavzu oxirida "Fikrlashga da’vat", "Munozara" yoki "Tadqiqot ishi" rubrikalari kiritilgan. Masalan, "Ommaviy axborot vositalari tili" mavzusida o’quvchilarga turli gazetalardan olingan bir xil voqea haqidagi ikki xil xabar taqdim etiladi va "Qaysi biri ob’ektiv? Nima uchun?" degan savol beriladi. Bu topshiriq to’g’ridan-to’g’ri tanqidiy tahlilni talab qiladi.

Biroq, darslikdagi bu imkoniyatlardan to’liq foydalanish uchun o’qituvchi an’anaviy "tushuntirish-aytish" metodikasidan voz kechib, faol metodlarni qo’llashi shart. Quyida shu metodikalarning batafsil tavsifi va darslik mavzulariga integratsiyasi keltirilgan.

Ushbu bo’limda yangi 9-sinf darsligi materiallari asosida qo’llanilishi mumkin bo’lgan 4 ta asosiy metodika batafsil tahlil qilinadi.

"INSERT" (O’qish va belgilash) Metodikasi

Bu usul o’quvchilarning matn bilan ishlash jarayonida faolligini oshirish va o’qilgan ma’lumotni qayta ishlashga qaratilgan.

Maqsadi: O’quvchilarni matndagi ma’lumotlarni tanqidiy nuqtai nazardan o’qishga, o’z bilimi bilan taqqoslashga o’rgatish.

Darslikdagi qo’llanilishi: "Ommaviy axborot vositalari tili" yoki "Publicistika uslubi" mavzularida.

Jarayon:

O’quvchilarga darslikdagi biror publicistik maqola yoki gazeta parchasi beriladi. Ularga 4 ta belgi tizimi tushuntiriladi:

"V" (V – known) – Men buni bilaman.

"+" (Plus) – Bu yangi ma’lumot.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Mart, 2026-yil

"-" (Minus) – Bu men uchun tushunarsiz yoki shubhali.

"?" (Question) – Bu bo’yicha savolim bor.

Amaliy misol:

9-sinf darsligidagi "Internet va til tozaligi" mavzusini olaylik. O’quvchi matni o’qiyotganda chetiga belgilarni qo’yadi.

Matnda: "Internetda qisqartma so’zlarning ko’payishi tilni buzadi."

O’quvchi belgisi: "?" (Savol: Haqiqatan ham buzadimi yoki rivojlantiradimi?)

Matnda: "Lotin yozuviga o’tish jarayoni davom etmoqda."

O’quvchi belgisi: "V" (Men buni bilaman).

Tahlil bosqichi: O’qish tugagach, o’quvchilar o’z belgilari bo’yicha jadval to’ldiradilar va eng ko’p "?" va "-" belgilari tushgan joylar bo’yicha muhokama o’tkaziladi. Bu o’quvchida shubha uyg’otadi va chuqurroq o’rganishga undaydi.

"Bahs-munozara" (Debate) Texnologiyasi

9-sinf o’quvchilari o’z fikrini himoya qilishga qiziqish bildiradigan yoshdadir. Bahs-munozara usuli ularga argumentatsiya qilishni o’rgatadi.

Maqsadi: Turli nuqtai nazarlarni tinglash, o’z fikrini dalillar bilan asoslash va raqibning argumentlarini tanqidiy tahlil qilish.

Darslikdagi qo’llanilishi: "Til va milliy qadriyatlar", "Chet tillarini o’rganishning ahamiyati" kabi mavzularda.

Jarayon:

Sinf ikki guruhga bo’linadi: "Taraflar" va "Qarshi taraflar".

Mavzu: "Zamonaviy texnologiyalar ona tilini o’rganishga xalal beradimi yoki yordam beradimi?"

1. Tayyorgarlik (5 daqiqa): Guruhlar darslikdagi ma’lumotlar va o’z tajribalaridan foydalanib, 3 ta asosiy argument tayyorlaydilar.

2. Chiqishlar (10 daqiqa): Har bir taraf o’z fikrini bayon qiladi.

3. Qarshi hujum (10 daqiqa): Raqib guruh argumentlarni tanqid qiladi (faktlarga asoslanib).

4. Xulosa (5 daqiqa): O’qituvchi yoki hakamlar hay’ati g’olibni emas, balki eng kuchli argumentni aniqlaydi.

Tanqidiy tafakkur elementi: O’quvchi shunchaki "yoqadi/yoqmadi" demasdan, "nima uchun?" degan savolga "chunki..." deb javob berishga majbur bo’ladi. Darslikdagi "Nutq madaniyati" bo’limidagi qoidalar (o’zga fikrni bo’lmaslik, haqorat qilmaslik) bu jarayonda qat’iy nazorat qilinadi.

"Olti shapka" (Six Thinking Hats) Usuli

Edvard de Bononing ushbu metodi o’quvchilarga bir muammoga turli tomondan yondashishni o’rgatadi. Bu 9-sinf darsligidagi badiiy asarlar tahlili yoki ijtimoiy muammolarni muhokama qilishda juda samarali.

Maqsadi: Fikrlashni tizimli qilish, hissiyot va mantiqni ajratish.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Mart, 2026-yil

Darslikdagi qo’llanilishi: "Badiiy asar tahlili" yoki "Ijtimoiy muammolar va til" mavzularida.

Shapkalar ma’nosi:

1. Oq shapka (Faktlar): Faqat faktlar va raqamlar. (Masalan: Asarda qahramonlar soni, voqea joyi).
2. Qizil shapka (Hissiyotlar): Hissiy munosabat. (Masalan: Asarni o’qib qanday his qildingiz?)
3. Qora shapka (Tanqid): Xavflar va kamchiliklar. (Masalan: Qahramonning xatti-harakatida qanday xatolar bor?)
4. Sariq shapka (Ijobiy): Foyda va imkoniyatlar. (Masalan: Asardan qanday ibrat olish mumkin?)
5. Yashil shapka (Kreativlik): Yangi g’oyalar. (Masalan: Voqeani qanday boshqacha yakunlash mumkin edi?)
6. Ko’k shapka (Xulosa): Jarayonni boshqarish va umumlashtirish.

Amaliy misol:

Darslikdagi Abdulla Qodiriy yoki Cho’lpon asarlaridan parcha olinadi (yoki darslikka kiritilgan zamonaviy muallif asari). O’quvchilar 6 guruhga bo’linib, har biri o’z shapkasi bo’yicha tahlil qiladi.

Qora shapka guruhi: "Qahramonning bu ishi jamiyat uchun zararli, chunki..."

Yashil shapka guruhi: "Agar qahramon boshqa yo’l tutsa, jamiyatda o’zgarish bo’lar edi..."

Bu usul o’quvchilarni bir tomonlama fikrlashdan (faqat ijobiy yoki faqat salbiy) qutqaradi va ob’ektivlikka o’rgatadi.

"SWOT" Tahlili Usuli

Bu usul odatda iqtisodiyotda qo’llanilsa-da, til darslarida biror g’oya, loyiha yoki matn g’oyasini tahlil qilishda samarali.

Maqsadi: Vaziyatni har tomonlama baholash.

Darslikdagi qo’llanilishi: "Loyiha ishlari" yoki "Kelajak kasbi va til" mavzularida.

Tuzilishi:

S (Strengths) – Kuchli tomonlar.

W (Weaknesses) – Zaif tomonlar.

O (Opportunities) – Imkoniyatlar.

T (Threats) – Xavflar.

Amaliy misol:

Mavzu: "Ona tilida so’zlashuvchi muhitni shakllantirish".

O’quvchilar guruh bo’lib ishlaydi:

Kuchli tomonlar: Davlat siyosati, yangi darsliklar, telekanallar ko’payishi.

Zaif tomonlar: Internetda rus/ingliz tillari ustunligi, ba’zi ota-onalarning befarqligi.

Imkoniyatlar: Onlayn platformalar, blogerlar orqali targ’ibot.

Xavflar: Globalizatsiya ta’sirida tilning o’zgarishi, so’z boyligining kamayishi.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Mart, 2026-yil

Ushbu tahlil asosida o’quvchilar "Biz nima qilishimiz kerak?" degan savolga strategiya ishlab chiqadilar. Bu ularni passiv kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi.

Yuqoridagi metodikalarni yangi 9-sinf darsligi asosida qo’llash uchun o’qituvchi quyidagi algoritmdan foydalanishi tavsiya etiladi:

1. Motivatsiya (3-5 daqiqa): Dars mavzusiga oid muammoli savol berish. (Masalan: "Nega ba’zi odamlar ona tilida so’zlashishdan uyaladi?").

2. Ma’lumot bilan ishlash (10-15 daqiqa): Darslik matnini o’qish va "INSERT" usuli yordamida belgilash.

3. Tahlil va Muhoakama (15-20 daqiqa): Guruhli ishlash ("Olti shapka" yoki "Bahsmunozara"). O’qituvchi bu yerda faqat moderator rolida ishtirok etadi, tayyor javob bermaydi.

4. Mustaqil Xulosa (5-7 daqiqa): Har bir o’quvchi o’z fikrini qisqa esse yoki post-it varaqalarida yozib qoldiradi.

5. Baholash (3 daqiqa): Faqat bilim emas, balki fikrlash jarayoni, argumentatsiya kuchi va jamoada ishlash ko’nikmasi baholanadi.

Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish an’anaviy testlar orqali o’lchab bo’lmaydi. Buning uchun maxsus baholash rubrikalari ishlab chiqilishi kerak. Yangi 9-sinf darsligi talablariga mos holda quyidagi mezonlarni taklif qilamiz:

Ko’rsatkich	Yuqori daraja (4 ball)	O’rta daraja (3 ball)	Past daraja (2 ball)
Fikr aniqligi	Fikr aniq, mantiqiy va tushunarli ifodalangan	Fikr mavjud, lekin ayrim o’rinlarda noaniqlik bor	Fikr chalkash yoki mavzudan chetga chiqilgan
Argumentatsiya	Har bir fikr dalil, misol yoki fakt bilan asoslangan	Dalillar keltirilgan, lekin yetarli emas	Dalillar keltirilmagan, faqat umumiy fikr bildirilgan
Tanqidiy yondashuv	Muammoga turli nuqtai nazardan yondashilgan, alternativ fikrlar hisobga olingan	Asosan bir tomonlama yondashuv kuzatiladi	Boshqa fikrlar inobatga olinmagan
Til madaniyati	Adabiy til me’yorlariga to’liq rioya qilingan, lug’at boyligi yuqori	Ayrim xatolar mavjud, lekin mazmunga ta’sir qilmaydi	Ko’plab xatolar mavjud, nutq ravon emas

Ushbu mezonlar orqali o’qituvchi o’quvchining nafaqat til bilimini, balki fikrlash sifati ham monitoring qilib borishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yangi yaratilgan 9-sinf "Ona tili" darsligi o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish uchun boy mazmunga ega. Biroq, darslikning salohiyatini to'liq ochish uchun an'anaviy ta'lim metodlaridan voz kechib, interaktiv va tadqiqotga asoslangan yondashuvlarni qo'llash zarur. "INSERT", "Bahs-munozara", "Olti shapka" va "SWOT" kabi metodikalar o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol tahlilchiga aylantirishga xizmat qiladi.

Tanqidiy tafakkur – bu bir kunlik ish emas, bu uzoq muddatli jarayon. 9-sinfda shakllantirilgan bu ko'nikmalar o'quvchilarning nafaqat oliy ta'limda, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham muvaffaqiyat qozonishiga zamin yaratadi. Til darsi orqali fikrlashni o'rgatish – bu millatning intellektual salohiyatini oshirish demakdir. Shu sababli, har bir ona tili o'qituvchisi o'z darslarida tanqidiy tafakkur elementlarini majburiy qo'llashni o'zining kasb burchi deb bilishi lozim.

Kelajakda ushbu metodikalarning samaradorligini eksperimental tarzda sinovdan o'tkazish va 9-sinfdan keyingi bosqichlar (10-11 sinflar) uchun moslashtirilgan metodik qo'llanmalar ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. "Ona tili" fani bo'yicha 9-sinf uchun davlat o'quv dasturi. – O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, 2023.
3. Rahimov U. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar". – Toshkent: Ma'navuriyat, 2021.
4. Halpern D. "Psixologiya kriticheskogo myshleniya". – Sankt-Peterburg: Piter, 2000.
5. To'rayev B. "Ona tili o'qitish metodikasi". – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
6. Yangi tahrirdagi 9-sinf "Ona tili" darsligi. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2023.
7. Buzrukhodjaeva S. "Tanqidiy tafakkur texnologiyalari". – Ilmiy xabarlar, 2022, №4.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 29-iyundagi "Ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.